

Nr 140.

Av herr **Ståhl**, om utredning rörande ändrade riktlinjer för pris-sättning av jordbrukets produkter.

Det starka prisfallet på jordbruksprodukter under slutet av 1920-talet och början av 1930-talet föranledde de svenska statsmakterna att vidtaga åtgärder av olika slag till skydd för jordbruket, t. ex. inmalningstvång för brödsäd, exportsubventioner framför allt på smör, accis på margarin och skatt på oljekakor. Vid 1937 års riksdag beslöts, att priserna på jordbrukets produkter skulle få variera mellan högst 15 procent över och lägst 15 procent under genomsnittspriserna under perioden 1925—1929. Detta system tillämpades sedan med smärre modifikationer fram till krigsutbrottet.

Av olika anledningar, bl. a. den svenska jordbruksproduktionens snabba stegring under slutet av 1930-talet, framträdde redan före kriget behov av en planering av jordbrukspolitiken på längre sikt. År 1938 tillsattes därför den s. k. jordbruksutredningen, vilken fick i uppdrag att utarbeta förslag i nu angivet syfte. Utredningens arbete måste emellertid avbrytas efter världskrigets utbrott, emedan då i stället de aktuella krisproblemen i främsta rummet måste ägnas uppmärksamhet.

Det produktionsöverskott, som under 1930-talet förorsakat svårigheter, var nämligen så till vida skenbart, som det till väsentlig del åstadkommits genom import av viktiga produktionsmedel, konstgödsel och kraftfoder. Avspärrat från tillförsel av dessa skulle vårt lands jordbruk endast med svårighet och efter en ofrånkomlig omläggning ha kunnat tillgodose landets livsmedelsbehov. Å andra sidan var det ur social synpunkt nödvändigt att förhindra, att knappheten på livsmedel skulle ta sig uttryck i starkt stegrade priser. Redan vid 1939 års urtima riksdag fattades också ett beslut med innebörd, att priserna på jordbrukets produkter skulle fastställas med ledning av de förändringar i produktionskostnaderna, som kunde påvisas, och med hänsyn till önskvärdheten att stimulera produktionen av livsmedel.

På grundval av denna princip utformades redan i början av 1940-talet de riktlinjer, som sedermera följts och som innebära att jordbruket, betraktat som helhet, skulle vid normala väderleksbetingelser erhålla täckning för den ökning av produktionskostnaderna, som inträffat efter krigsutbrottet. Vid en av dålig väderlek förorsakad minskning av inkomsterna skulle jordbruket erhålla kompensation för inkomstbortfallet, varvid dock jordbruket självt skulle bära en förlust motsvarande 4 procent av den totala kostnads-summan. Å andra sidan skulle jordbruket vid gynnsamma produktionsförhållanden få tillgodogöra sig en inkomstökning utöver den beräknade normalinkomsten motsvarande högst 4 procent av totala kostnadssumman;

större inkomstökning skulle tillföras det allmänna i form av prissänkning på jordbrukets produkter.

Det system, som sålunda fastställdes år 1941, har visserligen på åtskilliga punkter ändrats och kompletterats, men grundprincipen har under hela 1940-talet varit densamma. Jordbruket betraktas alltså som ett enhetligt företag, vars sammanlagda inkomster vid försäljning till utomstående jämföras med dess sammanlagda kostnader. Den inre omsättningen inom jordbruket medtages däremot ej. Bland kostnaderna upptas lön icke endast åt anställda utan även åt jordbrukarna själva samt åt deras i arbetet deltagande familjemedlemmar. I denna arbetslön ingår även kostnaden för driftsledning, varvid full lön för en driftsledare beräknas per 100 ha åker. Räntekostnaderna beräknas på såväl eget som på upplånat kapital.

Systemet med en total kalkyl för hela jordbruket under en kortare följd av år kan visserligen utformas på ett för jordbruket i dess helhet gynnsamt sätt. Däremot kan det, såsom framhölls i direktiven för 1942 års jordbrukskommitté, medföra, att vissa grupper av jordbrukare gynnas, andra missgynnas. Så är t. ex. fallet, då stimulanspriser på grödor, som endast kunna odlas i en del av landet, inräknas i total kalkylen och förorsaka lägre priser på andra produkter än vad dessas produktionskostnader skulle motivera. Av dessa och andra anledningar ha vissa av jordbrukets inkomster, t. ex. av skogskörslor och fältmässig grönsaksodling m. m., icke inräknats i total kalkylen.

En följd av de principer, efter vilka total kalkylen utformats, har varit, att så länge prisläget varit växlande, har det inte varit möjligt att slutgiltigt fastställa priserna på jordbrukets produkter förrän långt fram på hösten. För att likväl kunna använda prissättningen som ett medel att ge produktionen önskad inriktning fastställdes på våren under åren 1941 och 1942 en prisskala för vegetabiliska produkter.

Efter det på hösten 1942 införda allmänna prisstoppet stabiliserades priserna på jordbrukets förnödenheter så, att man under våren 1943 kunde tillmötesgå jordbrukarnas önskemål om vårprissättning och fatta principbeslut om jordbrukspriserna för året 1943/44. Denna prissättning var emellertid icke definitiv utan gällde endast under den förutsättningen, att produktionen bleve ungefär normal. Man förutsatte därför, att kalkylen skulle omräknas både i augusti och i januari. Även för året 1944/45 fattades det grundläggande beslutet om priserna på våren.

Det ursprungliga syftet med jordbrukets total kalkyl var att ge jordbruket kompensation för inträdda kostnadsökningar resp. inkomstminskningar inom ramen för den s. k. fyraprocentsregeln. Därjämte hade emellertid total kalkylen också till syfte att genom en lämpligt avvägd prissättning stimulera odlingen av särskilt önskvärda växter. Slutligen har total kalkylen också använts för att åt jordbrukarna skaffa jämställdhet i ekonomiskt avseende med andra jämförbara grupper.

Redan det första av de här angivna tre syftemålen har visat sig vara svårt att förverkliga. Svårigheten att säkert beräkna kostnaderna visade sig bl. a., då det gällde att fastställa totalkalkylen för 1949/50. Man utgick därvid i mars 1949 ifrån att arbetskostnaderna skulle komma att öka med 45 miljoner kronor, trots det att arbetskraftsvolymen minskat med 1½ procent sedan året förut. Hälften av ökningen hänförde sig till faktisk lönehöjning, återstoden till en på grundval av tidigare erfarenheter beräknad löneökning under året. Vid den senare på året företagna omräkningen visade det sig, att arbetslönerna blivit för högt kalkylerade.

Olika uppfattningar gjorde sig också vid nämnda tillfälle gällande vid beräkningen av räntekostnaderna. Enligt det tidigare använda beräknings-sättet, vid vilket man blott beaktat förändringar i kapitalvolymen sedan basåret 1938/39, utvisade kalkylen ett underskott på omkring 168 miljoner kronor eller 6,1 procent av inkomstsumman; enligt det andra, som framlagts av särskilda sakkunniga, borde man även beakta den fördyring, som återanskaffningen av kapitalföremål av olika slag sedan sista förkrigsåret undergått. Enligt detta senare alternativ beräknades underskottet i kalkylen till 235 miljoner kronor eller 8,6 procent av inkomstsumman.

För flera av posterna på kostnadssidan, vilka hänföra sig till produktionsmedel med flerårig användning, är en direkt beräkning av kostnaderna för varje år icke möjlig. Detta gäller t. ex. för maskiner och redskap, för byggnader och grundförbättringar, för kreatur och foderförråd m. m. Kalkylen har dock i detta avseende steg för steg utbyggts och fullständigats. Sålunda ha från och med våren 1943, då kreaturskapital och varuförråd infördes som en särskild post, kapitalförändringarna inom jordbruket beaktats i högre grad än tidigare. Det torde emellertid aldrig bli möjligt att åstadkomma en under alla förhållanden fullt riktig eller rättvis fördelning av utgifterna resp. inkomsterna på olika poster. I anslutning till de menings-skiljaktigheter, som framträdde hösten 1949 rörande ränteberäkningen, kan man också ställa den frågan, hur stor hänsyn man bör ta till förändringar i återanskaffningskostnaden vid beräkningen av ränteutgifterna.

Även om det vore möjligt att komma slutgiltigt överens om de principiella frågor, som här ovan angivits, så skulle det krävas en mycket ingående statistik och mycket arbete av annat slag för att göra upp en fullt rättvisande inkomst- och utgiftskalkyl för ett så mångsidigt företag som hela det svenska jordbruket med dess 400 000 såväl till storlek som till produktionsbetingelser och produktionsinriktning ytterligt olikformade brukningsdelar. Redan av denna anledning kan man fråga sig, om det är skäl i att lägga ner så mycket arbete på ett system, som ändå aldrig torde kunna bli helt tillfredsställande.

Till dessa olägenheter kommer den, att priserna på jordbrukets produkter inte kunna slutgiltigt fastställas förrän långt fram under produktionsåret, därför att de verkliga produktionskostnaderna — särskilt under perio-

der med starkt varierande priser — inte kunna förutsägas med någon större grad av säkerhet.

Vidare ha avsteg från de enligt kalkylen erhållna resultaten måst göras av än den ena, än den andra anledningen. En sådan är att medelst s. k. stimulanspriser söka öka produktionen av vissa varor. Så har skett t. ex. i fråga om veteodlingen vissa år samt i fråga om olje- och spånadväxtodlingen. Inräknas stimulanspriserna i kalkylen blir, såsom förut framhållits, följden den, att priset på någon eller några andra varor måste sänkas med motsvarande belopp. Härigenom gynnas vissa, missgynnas andra grupper av jordbrukare. Även om icke stimulanspriserna inräknas i kalkylen, ha dessa till följd, att vissa grupper av jordbrukare bli gynnade, andra missgynnade, även om orättvisan i detta senare fall är något mindre.

En annan anledning till avsteg från kalkylens facit har varit en strävan att förändra jordbrukarnas levnadsstandard i förhållande till andra grupper i samhället. Så var fallet år 1944. Enligt ett av jordbruksutskottet vid 1943 års riksdag gjort uttalande, mot vilket icke någon erinran gjordes vid ärendets behandling i riksdagen, vore det önskvärt att jordbruksbefolkningens levnadsstandard snarast möjligt bragtes i nivå med andra jämförliga befolkningsgrupper. Till följd därav fastställdes för produktionsåret 1944/45 de under året 1943/44 gällande priserna, och det beräknade överskottet i inkomst- och kostnadskalkylen skulle inte ge anledning till andra prissänkningar än sådana, som voro betingade av marknadsläget, d. v. s. sådana, som krävdes för att trygga avsättningen av jordbruksprodukter. — Den åsyftade jämställdheten har emellertid alltjämt icke uppnåtts, och med all sannolikhet skulle ett friare system skapa större möjligheter att uppnå den inte bara skäligen utan även befolkningspolitiskt nödvändiga standardförändringen.

En tredje anledning till avsteg från de grundläggande principerna för totalalkylen har varit hänsyn till den allmänna ekonomiska politiken. Man har sålunda inte ansett sig kunna vidta de prishöjningar, som skulle ha erfordrats för att kalkylens inkomster och utgifter skulle ha balanserats. Så var t. ex. fallet på hösten år 1949, då jordbrukarna till följd av överenskommelsen om stabiliseringspolitiken måste nöja sig med en betydligt mindre inkomstökning än vad de enligt totalalkylen borde ha haft.

Trots de svagheter av skilda slag, som sålunda vidlåda det nu tillämpade systemet för att fastställa priser på jordbrukets produkter, torde det inte kunna förnekas, att detta under krigsåren och de första efterkrigsåren med deras knapphet på livsmedel fyllt en för både konsumenterna och samhälls-ekonomien viktig uppgift genom att det förhindrat en alltför stark prisstegring på livsmedel.

Situationen på livsmedelsområdet är emellertid nu en annan. Vårt lands jordbruk fyller redan nu i det allra närmaste — till 96 å 97 procent — svenska folkets behov av livsmedel, och den dag torde inte vara långt avläg-

sen, då vi uppnå full självförsörjning. Om samma utveckling fortsätter, måste vi räkna med att tämligen snart därefter producera livsmedel i sådant överskott, att export möjliggöres. Då blir frågan, om nuvarande reglerings-system skall leda till att staten även skall ta hand om den produktion, som blir inriktad på export, eller om jordbruket självt skall få leda denna utveckling. Skall vårt jordbruk genom statlig dirigerings inriktas på att i första hand fylla de luckor, som alltjämt komma att finnas i vår livsmedelsförsörjning, eller skall vår jordbruksproduktion ledas i den riktningen, att staten svarar för exporten av vissa livsmedel, samtidigt som andra importerar?

Dessa frågor kunna bli av ödesdiger betydelse för det svenska jordbruket. Dess både ekonomiska och organisatoriska ställning är numera så stark, att det framstår som självklart, att denna vår huvudnäring är i stånd att genom samverkan mellan dess många större och mindre utövare själv överta ansvaret för den framtida utvecklingen. Den hittills praktiserade prissättningen har haft sina fördelar, men då nu nya perspektiv öppna sig, där det för jordbruket gäller en annan grad av anpassning, torde ett nytt system vara erforderligt — ett system, där icke staten utan jordbruksnäringens egna målsmän erhålla huvudinflytandet. Ett sådant friare system kan till äventyrs nödvändiggöra ett ökat risktagande, vilket då också måste kombineras med andra vinstmöjligheter än dem, som nu stå till buds. Ett system med en vinst- och förlustmarginal på 8 procent (från — 4 till + 4) kan lika litet för vår jordbruksnäring som för någon annan näring utgöra en i längden stimulerande livsbetingelse. Jordbruket måste beredas möjligheter att på ett annat sätt än för närvarande skörda frukterna av den pågående rationaliseringen och av nyskapande företagarkerksamhet.

Även fördelningen av jordbrukets samlade inkomster mellan olika grupper av företagare bör överlämnas till näringens egna målsmän att avgöra och icke som nu i sista hand bestämmas av statsmaktens representanter. Detta gäller stimulanser för olika odlingar, det bör gälla även de s. k. producentbidragen. Det kan icke vara lyckligt för en stor näringsgren, att dess tusentals olika näringsutövare på sätt som i detta fall sker detaljregleras genom föreskrifter av statsmakterna.

En tankegång av denna art skulle ha varit verklighetsfrämmande så sent som vid jordbrukets svåra lågkonjunktur under 1920- och 1930-talen. Sedan dess har emellertid jordens livsmedelsförsörjning helt ändrat karaktär. Alla tecken tyda på att vi gå mot ett på lång sikt permanent knapphetsläge på livsmedelsmarknaden. Detta ger vår svenska jordbruksnäring en helt annan ställning än tidigare, både nationellt och internationellt. Under kriget har ju också vår jordbruksreglering inneburit, att jordbrukets utövare i samhällets intresse godtagit en prissättning avsevärt under världsmarknadsnivån, icke, såsom man på vissa håll alltjämt synes föreställa sig, att vårt jordbruk erhållit statens och konsumenternas »stöd». Även om utvecklingen

på lång sikt blir den som här antytts, vilket komme att medföra en avsevärd förstärkning av jordbrukets ställning, måste man emellertid alltjämt räkna med möjligheten av att andra länders handelspolitik kan komma att skapa situationer, som vårt lands jordbrukare med egen kraft icke eller endast med största svårighet skulle kunna bemästra. Andra näringsgrenar i liknande lägen erhålla det allmännas skydd, och samma regel måste självfallet gälla jordbruket. Möjligen kan det även hädanefter bli nödvändigt, att konsumenterna tillfälligt beredas erforderligt skydd mot alltför häftiga prisstegringar på livsmedel. Båda dessa syften borde emellertid kunna tillgodoses inom ett system av större frihet, ökade anpassnings- och vinstmöjligheter än den nuvarande fastlåsningen under den statliga prisregleringen.

Härmed har starkt understrukits omöjligheten av att endast avskaffa den nuvarande anordningen. Denna har emellertid överlevt sig själv, inte minst genom det svenska jordbrukets starka ekonomiska och organisatoriska expansion. Det gäller nu att utfinna ett nytt system, som möjliggör för jordbruket och dess utövare att känna trygghet utan den nuvarande bundenheten. Det är förvisso ingen omöjlig uppgift att finna en anordning, som förklarar trygghet med större frihet, som skänker rättvisa och lägger huvudansvaret för den fortsatta expansionen på jordbrukets egna utövare. Det nuvarande alltför stela, utvecklingshämmande och föga stimulerande systemet bör kunna ersättas med ett annat, som ger jordbruket principiellt samma frihet som andra näringsgrenar i vårt samhälle och därmed större möjlighet till en sund utveckling i enlighet med våra naturliga och ekonomisk-geografiska betingelser.

Med stöd av vad som sålunda anförts får jag hemställa,

att riksdagen måtte besluta att hos Kungl. Maj:t anhålla om en allsidig utredning i syfte att ersätta det nuvarande systemet med prissättning på jordbrukets produkter med ett smidigare, mer utvecklingsfrämjande system, som principiellt ger vårt jordbruk samma rörelsefrihet som andra näringsgrenar.

Stockholm den 24 januari 1950.

Manne Ståhl.